

1956. október első napjaiban sorsfordító események követték egymást: 6-án megadták a végtetséget a kivégzett Rajk Lászlónak és társainak, 13-án és 20-án további áldozatok gyászszer-tartására került sor. Október 5-én a Legfelsőbb Bíróság felmentette az 1948-ban törvénytelenül elítélt Ordass Lajos evangélikus püspököt, ami

Balogh Margit

A visszatérés

1956 mint fordulópont
Mindszenty József életében

igazi szenzáció volt, mert proletárdiktatúrában elítélt püspök rehabilitálására nem akadt példa. A hírre a katolikus püspökök is felbátorodtak: október 17-i értekezletükön általános rehabilitációt és a törvénytelen ségek felszámolását sürgették. Október 23. délutánján a tüntető nép követelése már meghaladták a pártellenzék célkitűzéseit. Este fél 10 után ledöntötték Sztálin szobrát, nem sokkal később a Rádió épületében lévő államvédelmisek a tüntetők közé lőttek, akik válaszul megkezdték az épület ostromát. Elkezdődött a fegyveres felkelés.

FORRADALMI ERJEDÉS

Feltűnő, hogy a forradalom első, mámorító pillanataiban a rab Mindszentyvel nemigen foglalkozott senki. Az első püspöki nyilatkozatok és körlevelek nem említik, és a tüntetők sem az ő nevét skandálták. Elfelejtették volna? Nem erről van szó. Inkább arról, hogy nem Mindszenty világáért mentek ut-cára az emberek, nem az általa képviselt eszme-rendszert tüzték lobogójukra. Kivált nem az a generáció, amely 1956. október 23. főszereplője lett. Az egyetemi ifjúság még csak kamaszkorát élte Mindszenty elítélésekor. Tudatosodásuk 1949 után

kezdődött, amikor már nem a monarchista főpap volt az ügyeletes ellenség, a hatalom joggal vélhette, hogy egyszer és mindenkorra elbánt vele. Ezeknek a fiataloknak és a pártellenzék gondolkodását elfogadó tüntetőknek a szemében Mindszenty a múlt része volt.

A papság körében több jelét találni, hogy nem feledkeztek meg prímásukról. Katolikus Papok Rómahű Csoportja aláírással, október 23-ai keltezéssel küldték az Állami Egyháziügyi Hivatalnak azt a hétpontos listát, amelynek negyedik tétele Mindszenty József bíboros Esztergomba történő visszatértét igényelte – „nélküle a magyar katolikus papság nem rokon-szenvezhet a magyar állam vezetőivel”.¹ A Szabad Európa Rádió október 25-én indított kampányt Mindszenty kiszabadításáért, majd politikai szerepvállalásáért. Október 19–24. között mindössze tizen-

ötször, október 25. és november 4. között viszont 487 alkalommal említették a nevét valamilyen összefüggésben. Ám amilyen gyorsan felkapták, ugyanolyan sebességgel „ejtették” is: november 5–12. között már csak huszonötször hangzott el Mindszenty neve az éterben.² A forradalom kezdetétől hat nap telt el, amikor a Központi Papi Szeminárium diákjai október 29-én megfogalmaztak egy röplapot, melynek szövege a teljes és valódi vallásszabadság mellett Mindszenty József prímás érsek szabadon bocsátását is követelte.³ Az egyházon belül – hasonlóan az országos eseményekhez – a diákság lett a kovász. Lelkesítette őket a szabadság szele, a jobb jövő feléledt reménye, és hogy XII. Piusz pápa *Luctuosissimi eventus* kezdetű enciklikájában október 28-án kiállt a forradalom mellett.⁴

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-21-a-249/1956.

2 Vámos György: Itt a Szabad Európa Rádiója, a szabad Magyarország hangja. Műsortűkör, 1956. október 24. Századok 140 (2006) 5. 1163–1233:1176.

3 Budapest Fővárosi Levéltára (BFL) XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok, 1957. 4016/I. 370. d. 26–80. Turcsányi Albert Egon és társai büntetőperének ítélete, Budapest, 1958. január 10.

4 Miklós Péter: Az 1956-os magyar forradalom és a Szent-szék. Belvedere Meridionale, 2006. 5–6. sz. 25–28.

A pápai enciklikát követően Virág Ferenc pécsi püspök is közzétette – öt év óta először cenzúrázatlan! – pásztorlevelét, amelyben összefoglalta a katolikus egyház kirívó sérelmeit, köztük azt a kívánságot, hogy „az ártatlanul bebörtönzött Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek helyzetessé szabadlábra, teljesen rehabilitáltassék és nyolcévi szenvedés után végre elfoglalja érseki székét”.⁵ A helyzetre jellemző, hogy a katolikus püspökök közül csak a 87 éves, betegeskedő pécsi püspök mert az egyház nevében kívánságokkal előállni, és Mindszenty prímás ügyének az orvos-lását kérni. Ezek a kívánságok messze meghaladták a püspöki kar 1949 óta bármikor előterjesztett kéréseit.⁶ Virág püspök tisztában volt vele, hogy az egyházfők hallgatása a hívek hallgatását von-hatja maga után, és az egyház hathatós képviselő nélkül marad. A lelkiismereti és vallásszabadsággal, a hitélet gyakorlásával, a hitoktatással és általában az egyházakkal összefüggő kérdések azonban csak akkor váltak politikai követeléssé, amikor azokat olyan csoportok is képviselték, amelyek a pártta szerveződés igényével léptek színre.

SZABADÍTÁS VAGY SZABADULÁS?

A börtönök ajtai sorra nyíltak meg a politikai foglyok előtt, Magyarország prímása viszont a kettős szögesdróttal bekerített felsőpetényi kastélypark-ban rőtta egyhangú sétáit. Újságot ugyan kapott, de rádiót nem hallgathatott, levelet nem küldhetett. A forradalmi hullám október 28-án érte el a falut. Aznap helyiek és környékbeliek 200–250 fős csoportja vonult az Almásy-kastélyhoz, oda, ahol Mindszentyt őrizték. Kérték a bíboros kiadását, de egyórás vita után végül eredménytelenül távoztak. A történetek hatására az ÁVH-s őrség parancsnoka, Németh Hugó őrnagy úgy vélte, összetűzés

5 Salacz Gábor: A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964). Görres Gesellschaft, München, 1988. 142–144.; Szántó Konrád: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Szt. Maximilian Kiadó, Miskolc, [1993]. 33–35.

6 Miklós Péter: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Barankovics István Alapítvány–Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest, 2014.

esetén nem tudja garantálni a rábízott fogoly testi épségét, ezért – a „csőcseléktől” megvéendő – biztonságba akarta helyezni Mindszentyt, meg persze saját magát is.⁷ A bíboros azonban nem volt hajlandó elhagyni Felsőpetényt, attól tartott, hogy kihasználják vagy vállalatlanra kényszerítik. „Kijelentette, senki kenyerét nem vette el, senki vérének nem ontotta, ezért félelem nélkül néz szembe a csőcseléknek nevezettekkel. Ekkor két tag-beszakadt ÁVH-s őr erőszakot alkalmazott a bíborossal szemben. Miközben sikertelenül megpróbálták kivezetni őt a szobából, elszakították a reverendáját (a bíboros megjegyezte, hogy ő maga is meglepődött a saját erején)” – foglalta össze az eseményeket a bíboros elbeszélése alapján pár hónappal később az amerikai követ.⁸

Másnap, október 29-én délután többek kíséretében egy szovjet páncélautón, Nagy Imre miniszterelnök megbízásából Felsőpeténybe érkezett Horváth János, az Állami Egyháziügyi Hivatal elnöke. Horváth elmondta a bíborosnak, hogy egy biztonságosabb helyre kívánják szállítani. Ajánlata, hogy Mindszenty politikai rehabilitáció nélkül, kvázi közös elhatározással csak úgy „lelépjen”, még ha az édesanyjához vagy esetleg a Hittudományi Akadémiára mehetne is, az adott politikai helyzetben már nem volt tárgyalási alap. Mindszenty önérzetesen azt válaszolta: „Amíg te a ló hátán ülsz, én pedig annak patái alatt vagyok, addig nem fogok megegyezésre törekedni. Csak akkor fogom elhagyni ezt a helyet, ha vagy Esztergomba, vagy pedig a budai bíborosi palotába megyek. Inkább az utóbbiba, mert az az a hely, ahol népemnek leginkább szüksége van rám.”⁹ Vagy szabad emberként

7 BFL XXV. 4. f. Fővárosi Bíróság TÜK-iratok, 1958. év, 8017/VIII. 414. d. 7255. A Budapesti Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa 1958. május 5-ei zárt tárgyalásának jegyzőkönyve; Kósa Pál l. rendű vádlott kihallgatása.

8 National Archives and Records Administration (NARA) Record Group (RG) 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty-Classified 1956–June 1957. 570.3 E. T. Wailles követ 315. sz. távirata a bécsi amerikai követségnek. 1957. január 28. (A követ tévesen egy nappal későbbre, 1956. október 29-ére datálta a leírt eseményeket.)

9 NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary; Budapest; Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972. Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty-

akart távozni, vagy sehogy. Ha rábólint és elfogadja a kegyet, azzal a kormány reputációját erősítette volna, de egy kommunista politikussal nem akart egyezkedni.

Horváth kedvezőbb utasítás híján nem tudta rábírní a bíborost a távozásra. Az ÁVH-s őrség parancsnoka felvetette, hogy engedje szabadon Mindszentyt, ám Horváth nem mert így dönteni, ehelyett másnap késő délután dolgvégezetlenül visszaindult a fővárosba – az időközben elromlott szovjet páncélos helyett egy rabszállító autóval. A magára maradt ÁVH-s őrség – furcsa egy fordulat – meglépte azt, amit Horváth saját hatáskörében nem mert: forradalmi bizottságot választott, és október 30. este 19 órától közös döntéssel megszüntette a bíboros őrzését. Közölték vele: „arra megy, amerre akar.”¹⁰ Az őrség nem tett mást, mint tudomásul vette és végrehajtotta Nagy Imre két nappal korábbi, október 28-án tett bejelentését az Államvédelmi Hatóság megszüntetéséről. Csak ezután érkezett a helyszínre a rétsági páncélos tiszthelyettes kiképző ezred négyfős különítménye, és vitte magával Mindszentyt a laktanya biztonságába.

Mindszenty emlékirataiban tévesen az szerepel, hogy őt a forradalmi tevékenységéért 1957-ben kivégezték Pálkás (korábbi nevén: Pallavicini) Antal őrnagy szabadította ki.¹¹ Állításával Mindszenty egy dramaturgiai fordulatot kreált: egyik prímáselődjét, Martinuzzi Fráter Györgyöt Sforza-Pallavicini generális és emberei gyilkolták meg 1551. december 17-én, most pedig, négyszáz év elteltével ennek a Pallavicininek a leszármazottja adja vissza az érsekutód, történetesen az ő szabadságát. A későbbi tragikus fejleményekben

kifejezetten „Isten ujját látta”: az egyik Pallavicini prímást gyilkolt, míg egy másik Pallavicini egy másik prímás életéért a halált szenvedte el.¹² Az emlékezet csalfaságát a *Magyar Szabadság* című lap 1956. november 1-jei száma is magyarázza: Pálkás Antalra hivatkozva aznap egy cikk jelent meg Mindszenty József „kiszabadításának hiteles történetéről”. A legendateremtő írás szerint 1956. október 30-án a késő esti órákban a rétsági honvédszettek „rövid tűzharcban” elkergették a bíborost őrző államvédelmiseket.¹³ Arra is akadt példa, hogy az újpestiek egyike fényképeket mutogatott társainak Mindszentyről és legyilkolt emberekről. Valójában senkinek nem esett bántódása, a felakasztott ávosok fotója nem Felsőpetényben készült, és Mindszentyt sem kellett kiszabadítani, mert már szabad volt, amikor 30-án este érte jöttek.¹⁴

A prímás először bizalmatlanul fogadta a vacso-raidőben érkezett tiszteket, attól tartott, hogy ki akarják végezni. A helyzet tisztázása után viszont önként velük tartott. Este tíz óra után indultak el Rétságra, a bíboros előbb elköszönt a távozására hírére összegyűlt felsőpetényiekkel. A rétsági laktanyában immár Pálkás Antal őrnagy köszöntötte a bíborost, bemutatkozaskor az eredeti arisztokrata családnevét, a Mindszentynek hiteles Pallavicinit is használva.¹⁵ Mindszenty a laktanya parancsnokával is találkozott. Még mindig meglehetősen gyanakvó volt: „Bemutatkozás után azt mondotta, »katona urak, [ugye] nem fognak agyonlőni«. Én azt válaszoltam »nézze elvtárs« – kiszaladt a számon – »nem lesz semmi baja, itt fog aludni, reggel el fogják vinni«.”¹⁶ Ezután Mindszenty még

fogadta azokat az embereket, akik kimondottan az ő láthatására érkeztek ide, és csak hajnalban tért nyugovóra néhány órányi alvás erejére, hogy kora reggel Budapestre induljon. Mindszenty ugyanis nem érkei székhelyére, Esztergomba, hanem a fővárosba, a budai Várban lévő palotájába kívánt menni. Az úti cél megválasztásával önkéntelenül jelezte, hogy az egyházkormányzati feladatok mellett figyelmet kíván szentelni a tisztségéből eredő közjogi-politikai feladatainak is.

TÁJÉKOZDÁS

Október 31-én, reggel 6 órakor indult a Mindszenty Rétságról Budapestre szállító egység, amelynek parancsnoka Pálkás Antal lett. Menetoszlopuk három harckocsiból, egy rohamlövegéből, két katonai tehergépkocsiból és két Pobeda gépkocsiból állt. A hír gyorsabb volt a járműveknél. Mindszenty József valóságos diadalmenetben haladt Budapest felé. „Az úton mindenütt láttuk, hogy virág volt elhintve, és mondották az emberek, hogy erre ment el Mindszenty” – idézte fel a fogadtatás hangulatát az egyik lemaradt kíséző.¹⁷ Mindenhol marasztalták, de a bíboros gépkocsija még Vácott, az ősi püspöki székvárosban is csak pár percre állt meg az összesereglett emberek üdvözlésére.¹⁸

A bíboros reggel 8 óra 55 perckor érkezett meg a budai várba. A megérkezés pillanatában csupán 20–30 fős csoport verődött össze a prímási palota előtt, akiknek Mindszenty a pápai himnusz elénekélése után áldást osztott.¹⁹ Mások emlékei szerint ennél sokkal több, 1000–1500 ember zsúfolódott össze a szűk utcában.²⁰ Az biztos, hogy idővel mind többen és többen igyekeztek üdvözölni és láthatni

a prímást. Pálkás őrnagy a feladat sikeres teljesítését jelentette Tildy Zoltán államminiszternek, aki azt üzent a bíborosnak, hogy a kormány hamarosan kapcsolatba lép vele. Pálkás visszatért Rétságra, de Mindszenty őrzésére egy 15 fős alakulatot hagyott.

A bíboros megérkezése előtt mindössze tíz perccel, 8 óra 45 perckor a Szabad Kossuth Rádióban „fontos közleményt” olvastak be: „A Magyar Nemzeti Kormány megállapítja, hogy Mindszenty József bíboros hercegprímás ellen 1948-ban indított eljárás minden törvényes alapot nélkülözött, az akkori rendszer által ellene emelt vádak alaptalanok voltak. Mindezek alapján a Magyar Nemzeti Kormány kijelenti: a Mindszenty hercegprímás ellen elrendelt jogfosztó intézkedések érvénytelenek, ennek következtében a hercegprímás minden állampolgári és egyházi jogát korlátozás nélkül gyakorolhatja. Aláírás Nagy Imre miniszterelnök.”²¹ Nagy Imre a forradalom leverése után, saját vizsgálati fogságában azt vallotta, hogy személy szerint nem értett egyet a nyilatkozattal, az a kabinet testületi döntése volt, és az is csak azzal hagyta jóvá a nyilatkozatot, ha Mindszentytől „rehabilitálása előtt jövődó politikai magatartását illetően előzetes garanciát” kap.²² A közleményt nem is tekintette többnek, mint politikai gesztusnak. Formailag szabályos jogi rehabilitációra, amit bíróság vagy államfő adhat, akkoriban idő sem volt.

Mindszenty visszatérésének és rehabilitálásának szenzációs híre után hihetetlenül felgyorsultak az események. A sajtó ostromolni kezdte Mindszentyt, aki sorra adott interjút több hazai és külföldi médiumnak. XII. Piusz pápa táviratban üdvözölte bíborosát. Az első nap több mint 2100 távirat érkezett a világ minden szegletéből, az első üdvözlők között volt a bíboros elleni koncepció perbe belekevert hajdani amerikai követ, Selden Chapin.²³

21 Jelenkortörténeti Adattár: <http://www.tit.oszk.hu/szer/hangjatsz2.shtml>, Szabad Kossuth Rádió hanganyaga, 1956. október 31. 08:45. A nyilatkozatot lásd MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956-58. (13. d.) 104. fol. Nagy Imre és társai. Vizsgálati iratok.

22 MNL OL XX-5-h-8. kötet/1956-58. 166. fol. Nagy Imre és társai. Vizsgálati iratok. Jegyzőkönyv Nagy Imre kihallgatásáról. Budapest, 1957. szeptember 2.

23 NARA RG 59. General Records of the Department of State. CDF 1955-1959. Box 4805. 864.413/10-3156 HBS. Chapin 678.

Classified, 1956–June 1957. 570.3. Religion–Mindszenty. Wailes követ 315. sz. távirata az amerikai Külügyminisztériumnak. Budapest, 1957. január 28.

10 Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (HM HIM), Hadtörténelmi Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság B.II. 071/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv Pálkás Antal őrnagy és társai bűnügyében, 1957. szeptember 3. 36. lap.

11 Pálkás (Pallavicini) Antal neves arisztokrata családok sarja: édesapja révén az olasz Pallavicini őrgérfok leszármazottja; anyai nagyapja gróf Andrássy Gyulának, az Osztrák–Magyar Monarchia első miniszterelnökének a fia volt. A névváltoztatás azt a ritka élettörténetet takarja, hogy a kommunista ideológia hatása alá kerülve az őrnagy szakított családjá őrgérfőségével és Pallaviciniről Pálkásra magyarosított, mondhatni „proletárosított”.

12 Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975). Sajtó alá rendezte: Hetényi Varga Károly–Varga Borbála. Lämpás Kiadó, Abaliget, 2000. 96. 1973. október 23-ai feljegyzés.

13 Kocsis Tamás: Mindszenty József hercegprímás kiszabadításának hiteles története. *Magyar Szabadság*, 1. évf. 2. sz. 1956. november 1. Címnap.

14 A történeteket kimerítő részletességgel feltárta Tyekevicska Árpád: A bíboros útja. Mindszenty József kiszabadításának története. In uő: Írások a forradalomról. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat, 2006. 105–154.

15 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság B.II. 071/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv Pálkás Antal őrnagy és társai bűnügyében, 1957. szeptember 2. 10. lap.

16 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság

Az egyetlen államfő, aki jókívánságait fejezte ki, az ír függetlenségi harc meghatározó alakja, Éamon de Valera volt.²⁴ A vasfüggöny mögül csak egyetlen üdvözlés jött, Kelet-Berlin egyik plébánosától. A határon túli magyaroktól ekkor még egy sem.²⁵ Az aznapi hazai és külföldi rádióadások kisebb eltérésekkel, túlzásoktól sem mentesen, részletesen beszámoltak a történekekről. A Szabad Európa Rádió egyenesen azt állította: azért tört ki a forradalom, hogy Mindszentyt kiszabadítsa. Szabadsága első teljes napján Mindszenty arra is szakított időt, hogy a világ katolikus püspökeinek megköszönje az addigi adományokat, számítva egyúttal további segítségükre.²⁶

A bíboros visszanyert szabadsága a nemzetközi sajtó vezető hírei közé került. Az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Tanácsában John Forster Dulles külügyminiszter Mindszentyt Magyarország irányítására alkalmas, integráló erejű vezetőnek nevezte.²⁷ A külügyminiszter szavait az amerikai tájékoztatási hivatal sajtófőnöke általánosította: azt nyilatkozta, hogy a magyar kormány élére az amerikai kormány a „vaskezü” Mindszentyt tartja a legmegfelelőbbnek. Egy újságírói kérdésre válaszolva maga Mindszenty sem hárította el kategorikusan a kormánytagság vagy inkább a kormányfőség lehetőségét, de most nem e körül jártak a gondolatai.²⁸ A forradalom valóságosnak

tűnő győzelme őt is magával ragadta. Az eufóriát azonban hamarosan a külső veszély tudata váltotta fel, és a kormány cselekedeteit a fenyegető szovjet intervenció elhárítására tett erőfeszítések határozták meg.

A kormánytagok 1956. november 1-jén úgy döntöttek, hogy tárgyalni kell a bíborossal azzal a céllal, hogy „a béke és a rend helyreállítása, valamint a kormány mellett tegyen nyilatkozatot”.²⁹ A stabilizáció érdekében Mindszentyt kétségtelenül szertették volna megnyerni. Ezért Tildy Zoltán államminiszter november 1-jén kora délután felkereste Mindszentyt, és arra kérte, hogy ne tegyen a köznyugalmat zavaró kijelentéseket, mondanivalója inkább a munka felvételére és az egyéni bíráskodások megszüntetésére irányuljon. A Nagy Imre kormány támogatása nem került szóba, talán mert közben Tildy annyira felizgatta magát, hogy rosszul lett és Mindszenty maga szaladt egy pohár vízzért.

A primás vállalta a rádiószózat megtartását azzal a kikötéssel, hogy előbb „tájékoztodik”. „Ellentételezőként” Tildytől az Állami Egyházügyi Hivatal irattárát kérte, amire ígéretet is kapott (ezt Tildy később tagadta, ahogy szinte minden más Mindszentyvel kapcsolatban).³⁰ A rádióban aznap este 20 óra 24 perckor Mindszenty rövid nyilatkozatát sugározták felvételről, amit még napközben olvasott fel a primási palota udvarán rögtönzött nemzetközi sajtótájékoztatón. A világtörténelemben egyedülálló szabadságharcnak (és nem forradalomnak) minősítette az eseményeket, de egyébként csak szűkszavúan szólt: „Most tájékozódok, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szózatot intézek a nemzethez.” A polgárháborús helyzetben mindenki türelmetlenül várta az útmutatást, a megoldást, a megnyugvást és az igazságot. Két órával korábban olvasták be a kormány közleményét a Varsói Szerződés egyoldalú felmondásáról és az ország semlegességéről, majd 19 óra 50 perckor Nagy Imre élőben deklarálta a heroikus lépést, percekkel Mindszenty nyilatkozatának bejátszása előtt.

29 MNL OL XIX-A-83-a. 161. d. Jegyzőkönyv a kormánykabinet 1956. november 1-jén tartott harmadik üléséről, 2. pont.

30 MNL OL XX-5-h-19. kötet/1956-58. 126. fol. Jegyzőkönyv Tildy Zoltán kihallgatásáról. 1957. július 31.

A FORRADALOM SÚRÚJÉBEN

Mindszenty ismét tette kész volt, de 1956 forradalmi napjaiból csak az október 30. estjétől november 4. reggeléig tartó, alig több mint 100 órát tölthette szabadon. Utcán, népgyűlésen nem jelent meg, az Úri utcai primási palotából a november 3-ai rádióbeszédet leszámítva nem mozdult ki. Mindenki hozzá igyekezett. Bármily megfeszített munkatempóban és bármennyire is kevés alvással telt ez az idő, ahhoz nem volt elegendő, hogy Mindszenty országos szinten az események meghatározó szereplőjévé váljon, bár akadtak olyan politikai csoportosulások, amelyek tőle tették függővé további lépéseiket.

„SEGÍTSÉG, SEGÍTSÉG, SEGÍTSÉG!”

Mindszenty az első között fogadta a szemináriumi kispapok küldöttségét, akik az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetését és irattárának megszerzését, valamint a rendszert kiszolgáló békepapok felelősségre vonását követelték. Utóbbi Mindszentynek elejétől fogva eltökélt szándéka volt, ki is jelentette, hogy egyik kezében az egyház jog könyvével, a másikban pedig a Szentírással teremtet rendet az egyházmegyében.³¹ Akik a korábbi években békepapként jeleskedtek vagy más módon kollaboráltak a hatalommal, joggal érezték a fenyegetést ezekben a szavakban. Mindszenty intézkedett az Állami Egyházügyi Hivatal Pasaréti úti épületében található iratok lefoglalásáról. Attól tartott, hogy idegenek dúlják fel az épületet, ezért sürgette, hogy az „irattár személyi részét” – a múlt feltárására és az egyházi bíráskodás elősegítésére – szállítsák át a primási palotába.³² A feladattal azt a Turchányi Albert Egon nyugalmazott lelkész bízta meg, aki október 31. és november 8. között önkéntes személyi titkáruul szegődött. Turchányinak

31 MNL OL XX-10-k LÜ PO 18.300/1989. II. Endrédi Zoltán ny. püspöki tanácsos tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Tatabánya, 1989. december 14.

32 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-150.393/4. 221. fol. Turchányi Egon „önvallomása”. Budapest, 1957. március 28.

kétes politikusi múltja miatt nem volt jó híre a fővárosi papság körében. Mindszenty bizalmát azzal érdemelte ki, hogy 1948-ban egy százazres gyűlést szervezett Budapesten, míg most egy hűségéről kezeskedő és szolgálatait felajánló levéllel köszöntötte a primást megérkezése után alig pár órával.³³

November első napjait Mindszenty tárgyalásokkal és rádióbeszédének megszövegezésével töltötte. November 3-án szűkebb körű püspökkari értekezletet is tartott, amelyen csupán Grósz József kalocsai érsek, valamint a hozzá legközelebb álló Shvoy Lajos székesfehérvári és hívatlanul Pétery József váci püspök vett részt. Mindnyájan nagy körültekintésre intették, még a Mindszenty fel-tétlen híveként számon tartott Pétery püspök is. Átnézték az aznap estére szánt rádiószózatot, és sikerült meggyőzniük a bíborost, hogy a nyilvánosság előtt ne nyilvánítsa érvénytelennek az állam és az egyház 1950-es megállapodását.³⁴ Közös határozattal el a „népi demokráciát” kiszolgáló békepapok visszahívását, miután a primás felszólította az egyházmegyék ordináriusait, hogy bocsássanak el minden békepapot a vezető állásokból, s a joghatóságuk alá tartozókat rendeljék vissza egyházmegyéjükbe. Ez volt az a rendelkezés, ami pillanatok alatt romba döntötte az Állami Egyházügyi Hivatal öt éves munkáját, s a forradalom leverése után hosszú hónapokba telt, míg újra kiépült a kollaboráns papok láncolata.

Hamvas Endre csanádi püspök is felutazott Szegedre, de mondhatni feleslegesen. Mert azt a Hamvast, aki a Szentszék által kinevezett, sede plena apostoli kormányzóként a bebörtönzött primás helyett teljes jogkörrel igazgatta Esztergomot, Mindszenty nem fogadta tovább három perc-nél.³⁵ A történetnek nemigen lehet más olvasata, mint hogy Mindszenty helytelenítette Hamvas

33 MMAL 026. dosszié. MFN 8202, L-3150. Turchányi Albert Egon levele Mindszenty Józsefhez. Budapest, 1956. október 31.

34 Grósz József kalocsai érsek kéziratosa feljegyzése a püspöki kar 1957. január 23-ai ülésére. In: Kálmán Peregrin: Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956-1957. Szent István Társulat-Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, Budapest, 2011. 394.

35 ÁBTL 3.1.5. O-14.759/7. 328. fol. Jelentés. Szombathely, 1958. június 10.

állammal szembeni lojalitását, de ettől még meg kellett volna hallgatnia, hogy értesüljön egyházmegyéje ügyes-bajos dolgairól. Ugyancsak november 3-án nem kisebb protestáns közéleti személyiségek, mint Ravasz László református és Ordass Lajos evangélikus püspökök keresték fel Mindszentyt, tolmácsolva a protestáns egyházak köszöntését.³⁶

A sajtó szünet nélkül ostromolta a bíborost. Több telefoninterjút adott és sajtótájékoztatót tartott. November 3-án a nyugati nemzetek, különösen a nagyhatalmak politikai és gazdasági segítségét kérte, amire két nappal korábban még csak utalt: „Tekintve a körülményeket, nagyon körültekintő válaszokat adott – jegyezte fel az egyik interjú készítője –, de a sorok közül ki lehetett olvasni felhívását: segítség, segítség, segítség!”³⁷ Mindszenty az első közt fogadta P. Werenfried van Straaten belga premontrai szerzetest, a híres Speckpatert [„szalonnás atya”, ezt a nevet az élelmiszer-adományok után kapta], aki a magyar egyház és nép megsegítésére elindított nyugati katolikus segítségzallományokról tájékoztatta az egyre fáradtabb hercegprímást. „Azokban a napokban rendkívüli volt az igénybevétel, alig álltam lábon, alig aludtam” – jegyezte fel később Mindszenty.³⁸ Egy küldönc Habsburg Ottó üzenetével jött:³⁹ „a Szent Korona ügyében cselekvésre kér”, kerüljön-e haza a Szent Korona vagy sem. Ugyanazt a választ kapta, mint azok az itthoniak, akik a közéleti kérdésekben kértek eligazítást: „Oly messze vagyunk még ettől, oly bizonytalan a helyzet...”⁴⁰ Néhány nagyobb lap újságíróját külön is fogadta. Az elcsigázott bíboros igyekezett meggyőzni őket, hogy Magyarország

nem ellensége az orosz népnek; a kommunista rendszert a leghatározottabban elítélte, de belpolitikai kérdésekről óvatosan nyilatkozott.⁴¹ A városovában felbukkantak a hajdani politikai elit tagjai is. Egy kanonok, a népi demokrácia börtönét megjárt Oetter György ezért jegyezte meg a bíboros óráról órára gyarapodó környezetéről, hogy azt „a naftalinból hirtelen elővett díszmagyarok” áporodott „szaga” uralta.⁴² Az 1949 előtti politikai élet félreállított szereplői most Mindszentytől és a forradalomtól remélték ügyük és pályájuk újólagoz felívelését.

A kúriából azt ajánlották, hogy a bíboros mutasson teljes függetlenséget mindenfajta politikától, és tartson távolságot a múlthoz való visszatérést követelőktől, ne reagáljon az egyesületek jogállására, a földreformra vagy a magántulajdonra vonatkozó véleményekre. Ezt akarta tolmácsolni egy osztrák papi küldöttség, amely 1956. november 3-án indult Budapestre. A delegáció azt a megbízást kapta, hogy köszöntse a szabad főpapot, és fejezze ki az osztrák püspökök halálját mártíromságot is vállaló magatartásáért. A küldetés valódi célja az volt – ha hinni lehet a diplomáciai forrásoknak –, hogy „méréseljelje a bíboros agresszivitását”⁴³ – amire ekkor semmi nem utalt, hiszen nem helyezkedett szembe a Nagy-kormányral, ténylegesen csak a békepapokkal volt kérlelhetetlen.

AZ 1956. NOVEMBER 3-AI RÁDIÓSZÓZAT

Mindszenty József 1956. november 3-án, este 8 órakor élő adásban elhangzott rádióbeszédét felfokozott várakozás előzte meg. A közvélemény feszülten várt valami nagyon nagyot, ami határozott, okos és bölcs. A beszéd az állampárt propagandájához

41 Thomas Schreiber: Életmorzsa. I.A.T., Budapest, 2009. 190–191., valamint Schreiber Tamás (†2015) szóbeli közlése a szerzőnek, Párizs, 2011. február 28.

42 Petróczy Sándor: Emlékek Péter József püspökről. S. a. r. Török József. Szent István Társulat, Budapest, 1997. 112.

43 Archives du Ministère des Affaires étrangères, Archives diplomatiques (AMAE AD), Série: Europe, 1956–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 101 Questions religieuses, janvier 1956–juin 1957. fol. 132–135. Franciaország bécsi nagyköveteinek 829/EU sz. jelentése, 1956. december 3.

szokott füleknél nyilvánvalóan szokatlan, sőt ingerlő is volt, összességében mégis inkább a konzolidálás szándéka, az egyensúlykeresés és a várakozás csendült ki belőle, nem pedig lázítás vagy elégedetlenség. Voltak, akik a beszédet zseniális, igazi államférfihoz méltó szónoklatnak tartották, egyesek – főleg a Szabad Európa Rádió sugallatára – úgy értelmezték, mint Magyarország jövődjéről miniszterelnökének beszédét. S voltak, akik csalódtak, mert inkább evangéliumi útmutatást vártak, s nem egy politikai programot. Akik hitüket és a kommunizmussal szembeni álláspontjukat meg akarták acélosítani, azokra lelkesítően hatott Mindszenty hangja. Akik a „helyest” a „helytelentől” egyértelműen elválasztó eligazítást remélték a történelekről, nem lettek okosabbak. Ez még egy aktív közéleti személytől is túlzó elvárás lett volna, nemhogy egy nyolc éven át elszigeteltségben élt embertől. Mondanivalóját utóbb sikeresen kiforgatták, annál is inkább, mert a teljes szöveget csak kevesek olvashatták, bár tagadhatatlan, hogy annak számos pontja alapot ad a bírálatokra. A *Népszabadság* 1956. november 4-én csupán kivonatossan közölte, a szovjet támadás pedig lehetetlenné tette, hogy a beszéd teljes terjedelmében kinyomtaszák. Csonkítatlanul csak a november 4-i *Szeged Népe* című lapban jelent meg, majd a prímás emlékirataiban.

A rádiószózat bekerült a magyar történelem emlékezetes beszédei közé. A bíboros az eseményeket az akkori közszereplők közül elsőként – a Szovjetunió helyett az „orosz birodalom” idejéért, de negatívabb képzeteket keltő kifejezést használva – nem forradalomként, hanem szabadságharcként értékelte. Habitusától egyébként is távol állt a felforgatással társuló forradalom fogalma, sokkal inkább rokonszenvezett a függetlenség szinonimájaként értelmezhető szabadságharc kifejezéssel. Október jelentőségét a kommunista uralom megérdemelt és régóta vágyott bukásában, a szovjet megszállás megszüntetésének és vele a nemzeti függetlenség megteremtésének kísérletében látta. A szózat lényegében egy programadó nyilatkozat volt, amelyben a bíboros állásfoglalásának és nézeteinek töretlenségét hangsúlyozta. Bebörtönözöttsége mellett épp a töretlensége révén válhatott az ellenállás szimbólumává a bíboros személye.

Emlékeztetett arra, hogy legfontosabb dolog mindenütt a munka, a termelés és az újjáépítés késedelem nélküli újrakezdése. Következésképpen a pártok fölé helyezte magát, kiállt a nemzeti egység megőrzése mellett. Ugyanakkor a „bukott rendszer örököseit” felszólította a bűnösök pártatlan bíróság útján való felelősségre vonására, a vallásszabadság helyreállítására és a katolikus egyház „intézményeinek és társulatainak” visszaadására. Szavai világossá tették, hogy nem egy megreformált, a nemzeti értékek iránt elkötelezett szocializmus mellett teszi le voksát, amiben pedig akkor még sokan bíztak. A bíboros nézetei töretlenségét hangsúlyozta, mégsem tett hitet – legalábbis nyíltan nem – a legitimizmus mellett. Titkára szerint azért sem, mert megismerte az 1955-ben aláírt osztrák államszerződést, amely kizárta a Habsburg-restaurációt.⁴⁴

Mondanivalójának középpontjában az ország külső és belső békéjének helyreállítása, és egy olyan, nemzetközileg semleges Magyarország képe állt, amelyben megvalósul az osztály nélküli társadalom (ezen nyilván nem a marx értelemben vett osztály nélküli társadalmat értette), s ahol a „magántulajdon alapján álló kultúrnationalista elemű nemzet” él. A beszéd e tekintetben ellentmondásos. Ezt magyarázhatja az a sokféle impulzus, ami Mindszentyt ezekben a napokban érte, illetve a szöveg többszöri átstilizálása. Egyet viszont minden rádióhallgató lesűrhetett: a bíboros igen fontosnak tartja a magántulajdont, ami a polgári társadalom alapja. Azt azonban, hogy mi is az a „kultúrnationalizmus”, már kevesebben értették. A megfajtást Bibó István, a Nagy Imre-kormány államminisztere adta meg: „Engem legjobban az hökkentett meg – mesélte egy évtizedekkel később készült interjúban –, amit, azt hiszem, rajtam kívül senki észre nem vett, hogy azt mondta: »Politikai nacionalizmus helyett a kultúrnationalizmus a jövő.« – Senki sem értette akkor, mert ennek az akkori helyzetben se füle, se farka nem volt. De Mindszenty a maga szellemi habitusát a kilencszázötven években kapta meg, és a kultúrnationalizmus jellegzetesen osztrák

44 ÁBTL 3.1.9. V–150.393/4. 213. fol. Jegyzőkönyv Turcsányi Egon kihallgatásáról. Budapest, 1957. február 27.

program volt. A Monarchiában próbálták az osztrák állam létjogosultságát azzal meghosszabbítani, hogy politikai nacionalizmus ne legyen; legyen kultúrnacionalizmus, a népek ápolják nyelvüket, de maradjanak meg az osztrák állam keretein belül. Ez az ő részéről a Monarchiára való visszasandításnak volt a teljesen egyértelmű megnyilvánulása, aminek az adott helyzetben semmi értelme nem volt.⁴⁵ Tehát Mindszenty beszédéből – legalábbis az arra fogékonyak, mint amilyen Bibó is volt – kihallhatták a Monarchia, így a királyság iránti nosztalgiát. Továbbgondolva a fogalmat, a kultúrnacionalizmus olyan nemzettudatot jelent, amelyben nem az állampolgárság vagy az államhatár határozzák meg a nemzethez való tartozást, hanem a nyelvi, történelmi és kulturális hagyományok. Azaz az 1920-as államhatárok hiába szabdalták fel Magyarországot, a határon inneni és túli magyarság ugyanannak a nemzetnek a tagja. A határokon túli magyar kisebbség és az anyaország közötti szellemi vérkeringés gondolata korábbi felfogásához képest teljesen új nézőpont Mindszenty történelmi helyzetértelmezésében. Ezúttal a lehetőségekkel számot vető, az illúziókkal leszámoló, reálpolitikai, különösen ahhoz a korábbi felfogásához képest, amelyben a trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződést nemzeti gyászként élte meg.

A bíboros nem ment bele teoretikus elemzésekbe, inkább gyakorlati tanácsot adott: mint a pártokon felül álló tisztség viselője az ország drámai helyzetében békességet várt a politikai pártoktól, és hogy a jövő politikai rendjét bízzák egy nemzetközi ellenőrzés mellett megtartandó szabad választásra. A módban, ahogyan tisztségére utalt, lehetőleg finoman felsejlett a primáciáról vallott historizáló felfogása: a primás nemcsak az ország főpapja, hanem – amennyiben és amikor ezt más nem tudja gyakorolni – első közjogi méltósága is, akinek egy politikai vákuumban döntő szerepe lehet.

A beszéd kapcsán sokakban él az az emlék, hogy Mindszenty visszakövetelte az egyházi földbirtokokat, holott a szövegben ez egyáltalán nem szerepel.

⁴⁵ Bibó István: 1956. október 23–november 6. Huszár Tibor interjúja. Valóság 32 (1989) 2. 52–67:59.

Mégis miért ez az áthallás? Az első tendenciózus hazai olvasat a *Népszabadság* 1957. május 2-i számában jelent meg. Az igazsághoz tartozik, hogy nem csak itthon, és nem csak utólag értelmezték így „hivatalosan” a rádióbeszédet. A liberális *Süddeutsche Zeitung* is úgy kommentálta, hogy a bíboros az egyházi nagybirtokok visszaállítását követelte, amit néhány nyugati lap, köztük két tekintélyes katolikus hetilap, a *Die Furche* és a *The Tablet* is átvett. Azonban merő tévedés, hogy a beszédben valóban visszakövetelt nagy múltú egyházi intézményekbe beletartoznának a földbirtokok, azokon ugyanis az iskolák, a kollégiumok, a szeretetházak, a kórházak, a nyomdák, vagy a kulturális és tudományos céllal létrehozott egyéb keretek értendőek. A *Süddeutsche Zeitung* 1962. március 29-i számában – a bíboros 70. születésnapjára írt megemlékezésben – elismerte, hogy félreértette szavait.

A későbbi vádaskodásokhoz azok a szavak adtak muníciót, amelyekben a nagy múltú egyházi intézmények gazdasági fenntartásáról van szó. Ezek gazdasági-pénzügyi alapját 1945 előtt az egyházi nagyjavadalmasok földbirtokai, az alapítványok, az állami költségvetésből rendszeresen vagy segélyként juttatott összegek, és végül – nem jelentős mértékben – a hívek adományai képezték. Azt a kérdést, hogy a magyar nép ezek közül akkor, 1956-ban melyiket tartotta volna természetesnek ahhoz, hogy az egyház anyagi szükségletei biztosítva legyenek, a primás válasz nélkül hagyta. Ahogy azt sem fejtette ki – csak hivatkozott a püspöki kar körlevelére –, hogy mit tekint pontosan a „történelmi haladás igazolt irányának” és „egészséges fejlődésnek”. Ezt lehetett fenyegetésként, de belső tanakodásként is értelmezni. Ezen bárki azt érthetett, amit akart. Szavaiba így különösebb erőfeszítés nélkül bele lehetett magyarázni a kisajátítások valamennyi formája elleni támadást, a nagybirtokok visszaadásának követelését. Ez az értelmezés azonban meghamisítja a primás mondanivalóját. Ha ugyanis végiggondoljuk az 1945 és 1948 közötti megnyilatkozásait, akkor bizonyosan állítható, hogy a földreformot Mindszenty nem sorolta az eltörölendő intézkedések közé, míg az egyesületek

felszámolását, az iskolák és más intézmények államosítását, a katolikus sajtó- és könyvkiadás elvételét, a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását igen.

Újrakezdesi pontként Mindszenty a második világháborút követő, 1945 derekára bekövetkezett állapotokhoz tért volna vissza, nyilván a katolikus egyház súlyának és a primás államjogi befolyásának megőrzése mellett. „A háború előtt létezett politikai rendszer restaurálásáért vívott harc során” – jelentette ki az Associated Press, a United Press és a Reuters hírügynökségeknek adott nyilatkozatában Mindszenty.⁴⁶

Bár a kádári propaganda azt állította, valójában a beszéd nem adott okot a szovjet fegyveres beavatkozásra. Ekkorra a fogaskerek már feltartóztathatatlanul megindultak, az újabb szovjet inváziót nem a beszéd hatására rendelték el. A beszéd nem tisztázta a belső politikai frontokat sem. A pártok ugyanis jellemzően az október 30. és november 1. közötti három nap alatt jöttek létre, tehát mire Mindszenty elmondta beszédét, már megfogalmazták programjait, vagy legalábbis alapelveiket. Mindszenty ugyanakkor jelképpé, a kommunizmussal való szembenállás jelképévé magasztosult, ezért személye önmagában, rádióbeszéd nélkül is biztatást adhatott bizonyos restaurációs törekvéseknek.

A beszéd tartalmaz még néhány egyéb rejtélyes kijelentést. Sokan a kormány elleni támadásként és a nemzeti egység megbontásaként értékelték azokat a szavait, amelyekben kétségeit fogalmazta meg: „az örökösök ne várjanak még egy bizonyosságot”. A baljós hangot Nagy Imre akkori kormányának (és kivált a kommunista kormánytagoknak) szánt burkolt fenyegetésként lehetett érteni. Konkrét nevek híján a hallgatóság fülében lényegében összemosta sztálinista Rákosi Mátyást és Gerő Ernőt a reformer Nagy Imrével és Kádár Jánossal – így beszédnek az lett az egyik üzenete, hogy a reformkommunizmus nemigen házasható

⁴⁶ AMAE AD, Série: Europe, 1956–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 101 Questions religieuses, janvier 1956–juin 1957. fol. 139. Roland de Margerie, Franciaország szentszéki nagyköveteinek 868/EU sz. jelentése. Róma, 1956. december 3.

össze a polgári berendezkedéssel. Meglehet, hogy Mindszenty nem ismerte alaposan az aktuális politikai szereplőket. Bibó István akkori államminisztertől 1956. november 4. kora reggelén azt kérdezte, hogy melyik „pártnyalathoz” tartozik, s ebben a kérdésben benne volt egy megvető kategorizálás: ő az összes létező pártot a kommunista párt árnyalatának tekintette. Végül afelől érdeklődött, hogy „tulajdonképpen ki ez a Nagy Imre”, amin Bibó elképedt, „mert ez alatt a három nap alatt, amióta ő kiszabadult, ha valamiről, hát egy dologról kellett volna tájékozódnia, tudniillik arról, hogy ki az a Nagy Imre”.⁴⁷ A kérdésből nem az következik, hogy Mindszenty ne hallott volna az 1945-ös földreformot végrehajtó Nagy Imre földművelésügyi miniszterről, a későbbi belügyminiszterről és az Országgyűlés elnöki méltóságát is viselő politikusról, de ismeretei ennél nemigen lehettek sokkal mélyebbek, és a három nap fejleményei nem igazán illettek abba a képbe, amelyek a moszkovita kommunistákról benne és sokakban éltek. Épp ezért volt kíváncsi Bibó véleményére.

A beszéd külföldi megítélése vegyes. A budapesti amerikai követség a szöveget a magyar nemzethez intézett egyetlen fontos beszédnek minősítette.⁴⁸ Az osztrák katolikus hierarchia viszont „tisztán érzelmi reakciónak” értékelt.⁴⁹ A Vatikánban is voltak, akik kritikusan fogalmaztak, egy bennfentes Monsignore szerint „egy embernek, aki nyolc éven át el volt zárva a világtól, fel kellett volna ismernie, hogy minden előfeltétel hiányzik számára ahhoz, hogy világosan áttekinthesse a politikai helyzetet”.⁵⁰ Különösen a beszéd azon részét

⁴⁷ Huszár Tibor (szerk.): Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. 1956-os Intézet–Osiris–Századvég, Budapest, 1995. 435.

⁴⁸ NARA RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest, Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956–1972, Entry 2691-B, Box 1. Mindszenty–Classified 1956–June 1957. 570.3 Kimenő távirat a budapesti amerikai követségről, 1957. január 22.

⁴⁹ AMAE AD, Série: Europe, 1956–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 101 Questions religieuses, janvier 1956–juin 1957. fol. 132–135. Franciaország ausztriai nagyköveteinek 829/EU sz. jelentése, Bécs, 1956. december 3.

⁵⁰ Österreichisches Staatsarchiv – Archiv der Republik, Bundesministerium für Auswärtige Angelegenheiten, Sektion II-pol. Zl. 63–Pol/56. Joseph Kripp szentszéki osztrák nagykövet jelentése Leopold Figl szövetségi külügyminiszternek. [Róma], 1956. november 21.

érte kritika, amelyben Mindszenty a Nyugat politikai támogatását kérte. Ausztria és Franciaország szentszéki követi egybehangzóan azt jelentették, hogy Mindszenty „szenvédélyes” fellépése csökkentette a bíboros hitelét a Szentszék előtt, ellenben a hasonló helyzetbe került lengyel Wyszyński bíboros mérsékelt és körültekintő, a békepapságnak is megbocsátó hozzáállása sokkal hasznosabb volt az egyház számára.⁵¹

A rádióadás után Mindszenty még pár szót váltott a rádió munkatársaival, majd meglátogatta Tildyt és feleségét, ezután visszatért a prímási palotába. Álmából hajnali 4 óra tájban az őrzésére rendelt rétsági katonák ébresztették: Tildy titkárságáról telefonáltak azzal a hírral, hogy a szovjet csapatok

⁵¹ Uo. és AMAE AD, Série: Europe, 1956–1960, sous-série: Hongrie, dossier: 101 Questions religieuses, janvier 1956–juin 1957. fol. 146. François Seydoux de Clausonne, Franciaország ausztriai nagyköveteinek 904. sz. távirata, Bécs, 1956. december 8. 12 óra 30 perc.

általános támadást indítottak Budapest ellen, ezért biztonsága érdekében jöjjön a Parlament épületébe. Mindszenty habozott, nem volt világos, miért lenne biztonságosabb a Parlamentben, mint a prímási palotában, de Tildy nógatasára kötélnék állt.

A Parlamentben egymás után jelentkeztek a katonai parancsnokok, eligazítást vártak, de a zavar egyre csak nőtt. Nem csoda, hogy a fejtelenség közepette mindenki másként emlékszik vissza a részletekre: katonai kísérettel vagy csak titkárával, gyalogosan vagy gépkocsival, de végül is Mindszenty József saját elhatározásából – orosz páncélosok között áthaladva –, a legközelebbi, az alig több mint ötszáz méterre lévő külföldi követségre, az amerikaiakra ment. Lépése és másfél évtizedre nyúlt követségi tartózkodása egyedi a világtörténelemben: nem találni még egy példát, amikor a katolikus egyház egyik bíborosa az Amerikai Egyesült Államok külképviseletének épületében keresett és kapott volna menedéket.

A jelenkortörténet kutatójának magyarázkodnia kell a félmúlt globális folyamatai lezáratlansága, vagyis választott „korszakának” nem kellően távoli, nyitott természete miatt, miközben általános tapasztalat, hogy a technikai újdonságok (elsősorban a számítástechnika terén) – ha nem is egyik napról a másikra, de – megváltoztatták a társadalmak

Kovács Imre Attila

A fájdalom tisztartói A Fehér Gárda Mozgalom történetének margójára

működését, s ilyen-olyan bonyolultságú áttételek révén az állampolgárok tudatát is. A múlt század második felének miliője távolabb került a jelen évezred emberének érzésvilágától, napi gyakorlatától, mint mondjuk az öreg Rousseau szentimentalizmusa ifjúságának felvilágosult hóbortjaitól. A történettudomány (a Ranke-féle módszerek, az Annales kör modernebb ars poeticája, vagy bármely interdiszciplináris érdeklődésű, de a história szakági autonómiájának igényét fenntartó irányzat) már nem vállalkozik korszakolásra. Struktúrák, mezők és terek, „diskurzus-univerzumok kaotikus kavalkádjai” szelik keresztül-kasul egymást, a Foucault-féle megszakítottságok tovább rongálják a nagy elbeszélések maradványait, az idő helyett a terek válnak érdekessé (Pierre Nora), és a narrativitás-kutatás a folyamatos elbeszélés lehetőségének retorikai helyreállításával kísérelte meg. Az új léthelyzetben nincsenek kéznél a korábban kidolgozott/közvetített történelmi tudatnak, a történelmi önreflexiónak az ontológiai támaszai. Summa summarum: noha új epochát élünk, elmaradt a változások (stabil) történettudományi interpretációja. Az itt-ott újrashasznosítani próbált marxi teória sem oldja meg a dilemmát, hiszen e tan kulcsmozzanata, a teleologikus szemlélet, maga

a fejlődés-gondolat is elévült. Napjainkhoz köze-lítve: a társadalom- és a kultúrtörténet összhangba hozásához, együttes előadásához már nem találunk közös elméleti keretet, így a történettudomány ma holnap lemondhat prognosztikus ambícióiról. Legalább nem lesz mitől berezelnünk...

I.

A Hódmezővásárhely és Orosháza közti tanyavilágban 1949 augusztusától 1950 szeptemberéig működött a környék gazdaságából szerveződött Fehér Gárda Mozgalom (FGM), amely az angol/amerikai hadsereg remélt bevonulása körüli hadieseményekből, a szovjetrendszer leverése utáni konszolidációból és igazságtételből akarta kivenni a részét. Tagjai világgpolitikai fordulatra számítottak, de valódi

tájékozottság híján nyugati rádióadásokra, utazó kereskedőkre, városi emberek túlzó beszámolóira alapozták vízióikat. A titkos szervezkedés egyszer sem hajtott végre akciót. Előadásokat, katonai „kiképzéseket” tartottak egymásnak, pénzt gyűjtöttek, fegyvereket rejtettek. És várták az amerikai felszabadító csapatokat. Az ÁVH kíméletlenül felszámolta a mozgalmat. Zetevit, Blahó Jánost és Kovács Istvánt kivégezték, tagjait börtönbe csukták, internálták; a résztvevőket és a velük kapcsolatban állókat életük végéig megfigyelték.

A FGM összetartó ereje az elszennvedett sérelmek (túladoztatás, beszolgáltatások, rekvirálások, a kulaküldözés megaláztatásai) és a csodavárás volt. Politikai aktivitásuk színvonalát különösen ez utóbbi fémjelte. Ezért (is) értékelheti a szakma úgy a mozgalmat, hogy „a szerencsétlen résztvevők balekok voltak”, vagy tartja szükségesnek a kanonizációt („az 1956 őszi események vidéki előfutára”). Azt senki sem vitatja, hogy emberileg megrendítő és történelmileg tanulságos a kommunista utópia jegyében kirekesztett és megfélemlített paraszti közösség kálváriája.

A FGM létrejöttének, működésének és utóéletének feltárását kezdetben a dokumentumok titkosított státusa, a túlélők és szemtanúk szűkszavúsága,